

Jerzy Pyka

Fenomen Michaiła Chodorkowskiego : wzlot i upadek Jukosu

Wschodnioznawstwo 2, 109-124

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Fenomen Michaiła Chodorkowskiego. Wzlot i upadek Jukosu

W swojej mowie końcowej, przed wydaniem wyroku skazującego przez Sąd w Moskwie w maju 2005 roku, Michaił Chodorkowski określił siebie jako „niepoprawnego oligarchę”.

Krytycy Chodorkowskiego twierdzą jednak, że to on był architektem systemu, który ostatecznie jego samego unicestwił.

Michaił Chodorkowski ośmielił się mieć własne ambicje polityczne. Finansował działalność opozycyjnych partii politycznych z pieniędzy, które pozyskiwał z wydobycia ropy naftowej na terytorium państwa, którego rząd poddawał ciągłej krytyce. W Rosji taki akt nieposłuszeństwa i przejaw braku wdzięczności dla rządzącej ekipy na Kremlu nie mógł nie mieć swoich konsekwencji.

Przed Chodorkowskim inni dwaj oligarchowie – Bierzowski i Gusiński, bardzo krytyczni wobec poczynań prezydenta Putina, ratowali swoją wolność, wybierając emigrację.

Chodorkowski przecenił swoją siłę i nie zamierzał uciekać za granicę. On zdecydował się walczyć o swoje racje, pozostając na miejscu, w Rosji.

Wkrótce potem stał się najważniejszym więźniem Federacji Rosyjskiej, a stworzone przez niego imperium przemysłowe zbankrutowało.

1. Działalność Michaiła Chodorkowskiego do roku 1996

Michaił Chodorkowski urodził się w 1963 roku w rodzinie moskiewskich inżynierów.

Po ukończeniu dziesięciolatki w 1980 roku rozpoczął studia w Instytucie Chemiczno-Technologicznym im. Mendelejewa (MCHTI).

W czasie wolnym od zajęć na uczelni Chodorkowski dorabiał jako stolarz i przygotowywał się do wykonywania swojego zawodu w przyszłości.

Z kolei marzył o pracy naukowca. Na drodze do podjęcia pracy w Instytucie Naukowo-Badawczym przeszkodził mu osławiony „punkt piąty” podania o pracę w ZSRR – ojciec Chodorkowskiego miał żydowskie pochodzenie. Nie pomogły mu nawet rekomendacje Komsomołu, potwierdzające wyjątkowe zaangażowanie w środowisku młodzieży komsomolskiej.

Dobry czas sprzyjał jednak Chodorkowskiemu. Reformy radzieckiej pierestrojki Michaiła Gorbaczowa (1985-1991) dawały już szansę młodym i przedsiębiorczym ludziom, aby samodzielnie zarabiać na życie. Sądy radzieckie przestały wysyłać skazanych na śmierć przez rozstrzelanie za przestępstwa walutowe i zamykać za spekulację. Pierestrojka dawała szansę przedsiębiorczym obywatelom Związku Radzieckiego wyjścia z zamkniętego kręgu niemożności poprawy własnego bytu. Ludzie zaczęli dostrzegać, że o ich standardzie życia nie decyduje jedynie comiesięczne wynagrodzenie pobierane w państwowym zakładzie pracy. Tych, którzy poprzez własną pomysłowość zaczęli uczciwie zarabiać pieniądze, przestano nazywać spekulantami.

Już w dzieciństwie Chodorkowski poczuł siłę „kopiejski”. Swoje pierwsze 80 rubli zarobił, mając 14 lat, pracował wówczas przez dwa miesiące w piekarni. Od tego czasu, pomimo że rodzina Chodorkowskich, według standardów radzieckich, nie należała do biednych, ich jednak, w odróżnieniu od swoich rówieśników, praktycznie każdy wolny czas nie spędzał na czytaniu książek, słuchaniu muzyki czy też zabawie z kolegami, ale ciągle poszukiwał nowych możliwości zarobienia pieniędzy.

Będąc studentem MCHTI, Chodorkowski zajął się działalnością gospodarczą, organizując studenckie spółdzielnie pracy. Jak mało kto wiedział, w jaki sposób można pozyskać atrakcyjne zlecenia dla studentów.

W latach 1986-1987 w ZSRR pojawiły się pierwsze prywatne firmy – tzw. kooperatywy.

W Komitecie Centralnym Komsomołu wymyślono ich komsomolski odpowiednik: Naukowo-Techniczne Centra Twórczości Młodzieży, w skrócie NTTM. Wkrótce stały się one kopalnią pieniędzy dla komsomolskich działaczy.

Komsomolski projekt okazał się „wodą na młyn” dla przedsiębiorczego Michaiła Chodorkowskiego. W 1987 roku, we Frunzeńskim Komitecie Rejonowym Komsomołu w Moskwie on i jego koledzy utworzyli centrum o nazwie: Międzydyscyplinarne Naukowo-Techniczne Programy, w skrócie Menatep.

Pierwsze większe pieniądze zarządzany przez Chodorkowskiego Menatep zarobił na tzw. transformacji „pieniędzy bezgotówkowych w gotówkę”.

Chodorkowski proponował przedsiębiorstwom i instytutom naukowym, aby realizowały swoje zamówienia poprzez konta Menatepu. Sens takich operacji sprowadzał się do tego, że centra młodzieżowe miały możliwość realizacji pieniędzy w gotówce, a przedsiębiorstwa i instytuty naukowe takiej możliwości już nie miały. Ponadto, specjaliści za opracowane projekty naukowe otrzymywali z reguły premię co najwyżej równą swojemu miesięcznemu wynagrodzeniu. Przepuszczając przez Menatep własny projekt, otrzymywali oni nawet dziesięć razy większą premię pieniężną. Menatep standardowo zatrzymywał dla siebie prowizję w wysokości 25% wartości projektu.

Praktyki stosowane przez Menatep zaczęły wkrótce powielać inne organizacje komsomolskie.

Kiedy marża za współudział w opracowaniu projektu spadła do pojedynczych procentów drużyna Chodorkowskiego była już w innym miejscu rosyjskiej gospodarki: na pełnych obrotach pomnażała wcześniej zarobione pieniądze, skupiając się na imporcie towarów powszechnego użytku: sprzętu komputerowego, alkoholu czy też odzieży.

W grudniu 1988 roku Chodorkowski zdobył kolejny szczyt – założył bank, który rok później przyjął nazwę Menatep. Był on pierwszym w ZSRR człowiekiem, który dostrzegł jak wielkie pieniądze bezużytecznie pochowane są w domach Rosjan i innych obywateli Związku Radzieckiego. Dostrzegł także, że ludzie boją się realnej utraty wartości swoich oszczędności oraz są gotowi zaakceptować możliwość przekazania swoich oszczędności wiarygodnej instytucji, która obracając ich gotówką, z wielokrotni wpłacone oszczędności.

Po serii reklam w radzieckiej telewizji miliony Rosjan założyły konta w banku Menatep, lokując tam dorobek swojego życia.

Jak okazało się za kilka lat, tylko niewielu z nich odzyskało ponownie swoje oszczędności.

Podobnie jak i inne banki w tamtym czasie Menatep otrzymywał do swojej dyspozycji pieniądze z budżetu.

Jednakże, co podkreślają obserwatorzy, był on jednym z pierwszych banków inwestycyjnych, które nie bały się lokować środki finansowe w rozsypującą się na oczach postradziecką gospodarkę.

Na początku lat 90. Menatep posiadał już poważne rezerwy finansowe. Nazwisko Chodorkowskiego znane było na salonach władzy w Rosji. W 1991 roku Michaił Chodorkowski został doradcą premiera Federacji Rosyjskiej Iwana Siłajewa, a w marcu 1993 roku przyjął tekę wiceministra w resorcie paliw i energetyki.

2. Aktywność biznesowa Michaiła Chodorkowskiego w latach 1996-2003

2.1. Przejęcie przez Menatep kontroli nad kompanią naftową Jukos

Chodorkowski znakomicie wykorzystał pomysł rosyjskiego bankiera Włodzimierza Potanina na aukcje dłużne.

Za namową Potanina rosyjski rząd, w zamian za udzielone mu pożyczki w gotówce (ok. 2 mld USD), gwarantował w 1995 roku rosyjskim bankom pod zastaw akcje najlepszych rosyjskich przedsiębiorstw.

Po rozpoczęciu prywatyzacji gospodarki Chodorkowski skupował akcje przeróżnych przedsiębiorstw. Akcje wielu przedsiębiorstw nabywał na tzw.

aukcjach inwestycyjnych. Aukcje te najczęściej odbywały się w wąskim gronie i sprowadzały się do tego, że państwo rosyjskie przekazywało przedsiębiorstwo biznesmenowi, który naobiecował najwięcej.

W praktyce nikt nie realizował złożonych wcześniej obietnic.

Przy zupełnie rozchwianym systemie podatkowym i braku możliwości realnego planowania wpływów do budżetu Federacji Rosyjskiej, pieniądze pozyskiwane w ramach aukcji dłużnych były niezbędne rządowi, aby móc wypełniać comiesięczne zobowiązania wypłat wynagrodzeń i emerytur milionom rosyjskich obywateli. Bez pieniędzy pozyskanych od rosyjskich oligarchów na ratowanie dziury w budżecie państwa i kampanię wyborczą Borys Jelcyn z kretesem przegrałby wybory prezydenckie w 1996 roku.

Nostalgia za czasami radzieckimi, okresem dumy Rosjan i względnej stabilizacji życia, przy kompletnym chaosie jelicynowskiej gospodarki, niezadowolone szerokich grup społecznych z powodu opóźnień z wypłatami comiesięcznych wynagrodzeń, mogłyby doprowadzić do ponownego powrotu komunistów do władzy¹.

Wkrótce, po wyborach prezydenckich w 1996 roku, nadszedł czas spłaty przedwyborczych zobowiązań prezydenta Jelcyna. Jelcyn hojnie odplacił się swoim sponsorom, dając im praktyczną kontrolę nad przedsiębiorstwami państwowymi, w których posiadali oni akcje pod zastaw.

W grupie osób uprzywilejowanych znalazł się również Michaił Chodorkowski, od początku lat dziewięćdziesiątych osoba znana osobiście urzędującemu prezydentowi.

Celem Chodorkowskiego stała się druga pod względem wielkości produkcji kompania naftowa Rosji: Jukos.

Kompania Jukos została powołana do życia na mocy dekretu prezydenta Federacji Rosyjskiej nr 1403 z listopada 1992 roku. Powstały wówczas cztery, niezależne od siebie koncerny naftowe: Lukoil, Jukos, Surgutnieftgaz i Rosneft². Przedsiębiorstwa te stanowiły realizację procesu restrukturyzacji przemysłu naftowego Rosji autorstwa Jurija Szafranika, ministra ds. paliw i energetyki.

W skład Jukosu weszła największa firma wydobywcza Juganskneftgaz, zlokalizowana w Chanty-Mansijskim Okręgu Autonomicznym, trzy rafinerie ropy naftowej zlokalizowane w rejonie Samary i firmy zajmujące się sprzedażą produktów ropopochodnych, zlokalizowane w ośmiu regionach Rosji. W 1995 roku do Jukosu dołączono jeszcze zjednoczenie przemysłowo-naukowe „Samaranieftgaz”, nowe firmy zajmujące się sprzedażą oraz szereg instytutów naukowo-badawczych.

¹ М. Олкотт, *Владимир Путин и нефтяная политика России*, Московский Центр Карнеги, „Рабочие материалы” № 1, Москва 2005, s. 6.

² Н. Пусенкова, *Роснефть как зеркало русской эволюции*, „Pro et Contra”, Москва 2006, s. 1.

Formalnie, nad prawidłowością przebiegu aukcji czuwał bank Menatep. Ze względów proceduralnych nie dopuszczono do udziału w aukcji wszystkich faktycznych konkurentów grupy Chodorkowskiego.

Ostatecznie 45% akcji kompanii naftowej Jukos sprzedano podstawionej przez Chodorkowskiego firmie za kwotę 159 mln USD. Inni oferowali nawet kwotę 350 mln USD, ale, ze względu na błędy proceduralne, ich oferty nie zostały zaakceptowane przez przeprowadzający aukcję Menatep³.

Wkrótce potem, do posiadanych 45%, Menatep dokupił jeszcze 33% na innych aukcjach inwestycyjnych. Po dodatkowej emisji akcji, która zmniejszyła udział państwa w Jukosie, jesienią 1996 roku Menatep posiadał już 90% akcji Jukosu.

Krytycy Chodorkowskiego są zdania, że kwota, za jaką Menatep nabył akcje Jukosu, dalece nie odpowiadała realnej wartości przedsiębiorstwa, a dodatkowo pieniądze, za które Menatep kupił akcje Jukosu, w dużej mierze pochodziły z budżetu Federacji Rosyjskiej.

Te i inne przypuszczenia dały podstawy krytykom, aby nazywać Chodorkowskiego „naznaczonym przez Kreml”.

2.2. Restrukturyzacja Jukosu

Wydarzenia, które wkrótce miały miejsce w zarządzaniu kompanią naftową Jukos, można nazwać cudem gospodarczym. Michaił Chodorowski już za kilka lat trafił do grona najbogatszych ludzi na świecie, a jego kompania naftowa Jukos stała się jedną z największych globalnych firm naftowych. Majątek osobisty Chodorkowskiego w 2004 roku był wyceniony przez międzynarodowych ekspertów na sumę ok. 15 mld USD⁴.

W końcu 1997 roku za kwotę około 1 mld USD Jukos stał się właścicielem pakietu kontrolnego akcji Wschodniej Kompanii Naftowej, w skład której wchodziło 12 przedsiębiorstw zlokalizowanych w centralnej Syberii. Wschodnią Kompanię Naftową wkrótce przekształcono w spółkę akcyjną Tomsknieft.

W 1998 roku Michaił Chodorkowski rozpoczął realizację programu całkowitej przebudowy i modernizacji Jukosu.

Restrukturyzując Jukos, utworzono trzy w pełni kontrolowane firmy:

- Jukos Moskwa – była to główna część koncernu, zarządzająca całym holdingiem,
- Jukos EP – zadaniem tej spółki było zarządzanie wydobywaniem oraz poszukiwaniem nowych złóż ropy naftowej,
- Jukos RM – spółka ta zajmowała się przetwórstwem oraz sprzedażą.

³ „Коммерсант”, 15.12.1995.

⁴ „Forbes”, *World's Richest People, List for 2004*.

Ambicje biznesowe Chodorkowskiego sięgały daleko poza terytorium Federacji Rosyjskiej. Wkrótce potem do funkcjonujących już trzech spółek dołączyła czwarta, zarejestrowana w Wielkiej Brytanii, spółka Jukos International z siedzibą w Londynie.

Jukos International zajął się międzynarodową działalnością koncernu.

Otwierając swoje przedstawicielstwo w Londynie, Chodorkowski zakładał, że mając lokalizację i własny personel w Europie Zachodniej, łatwiej mu będzie nawiązać współpracę z koncernami zachodnimi, od kilkudziesięciu lat obecnymi w branży paliwowej. Taka lokalizacja pozwalała mu osiągać lepsze ceny sprzedaży ropy naftowej, pozyskiwać fachowców o międzynarodowej renomie oraz była dobrą rekomendacją do tworzenia w przyszłości wspólnych przedsięwzięć z zachodnimi partnerami.

W 2000 roku Jukos nabył 68% akcji Wschodnio-Syberyjskiej Kompanii Naftogazowej, eksploatującej Jurybczeński odcinek Jurybczeno-Tomskiej strefy naftogazonośnej w Kraju Krasnodarskim.

W 2001 roku Jukos stał się właścicielem Angarskiej Naftochemicznej Kompanii, funkcjonującej w rejonie Irkucka.

W kwietniu 2002 roku Jukos nabył 49% akcji słowackiej firmy państwowej Transpetrol, właściciela ropociągów przebiegających przez terytorium Słowacji. Ponadto w 2002 roku Jukos podpisał umowę na przejęcie pakietu akcji litewskiego koncernu Mazeikiu Nafta, w skład którego wchodziła rafineria ropy naftowej w Możejkach, terminal naftowy w Butyndze oraz ropociąg Birzajski. Wkrótce do koncernu Jukos dołączyły również przedsiębiorstwa wydobywania gazu Arktikgaz, Rospan i Urengoil.

W 2003 roku Jukos stał się największą kompanią naftową na terenie Federacji Rosyjskiej z rocznym wydobyciem na poziomie 80 mln ton ropy naftowej.

W ciągu kilku lat Jukos, będąc jeszcze w roku 1996 nierentownym, z niespłaconymi wielomilionowymi długami przedsiębiorstwem, przekształcił się w nowoczesnie zarządzany koncern przemysłowy, największą kompanię naftową w Rosji i jedną z największych prywatnych firm naftowych na świecie. Jukos stał się wzorem dla rosyjskiego biznesu i swoistą wizytówką nowej Rosji.

W procesie restrukturyzacji Jukosu w pierwszej kolejności usunięto dziesiątki małych firm kooperantów, pośredniczących w zakupach i sprzedaży paliw dla Jukosu. Wiele z tych firm miało charakter czysto kryminalny, ograniczając swoją aktywność do wymuszeń płacenia haraczu za tzw. ochronę. Zostały odsprzedane lub po prostu zlikwidowane nierentowne firmy wchodzące w skład Jukosu. Były to zazwyczaj pozostałości radzieckich struktur, wchodzące w skład przedsiębiorstw ze względów ideologicznych: działały zajmujące się np. zabezpieczeniem potrzeb socjalnych dla pracowników. W trakcie reformy Jukos zwolnił dwie trzecie załogi.

Równocześnie z przeprowadzaną w strukturach Jukosu reformą grupa Menatep zaczęła pozbywać się zakupionych wcześniej akcji przeróżnych rosyjskich przedsiębiorstw.

Kryzys finansowy, który miał miejsce w Rosji w sierpniu 1998 roku, pogrzebał bank Menatep, od którego wszystko się zaczęło. Wraz z upadkiem banku przepadły oszczędności życia tysięcy Rosjan i obywateli WNP, którzy ufając Chodorkowskiemu i wierząc w jego finansowy fenomen, od końca lat osiemdziesiątych lokowali tam swoje pieniądze.

29 września 1999 roku Moskiewski Sąd Arbitrażowy ogłosił upadłość banku Menatep⁵.

Zarówno Chodorkowskiemu, jak i grupie Menatep wytoczono szereg procesów sądowych przez pokrzywdzonych akcjonariuszy i zwykłych obywateli.

2.3. Działalność polityczna Michaiła Chodorkowskiego w okresie prezydentury Władimira Putina

Pod koniec 1999 roku, schorowanego i niedającego sobie rady z kulejącą gospodarką rosyjską prezydenta Jelcyna zastąpił młody, ambitny i energiczny Władimir Putin, były agent KGB, zastępca szefa Administracji Prezydenta Jelcyna. Putin znakomicie znał kulisy przeogromnych fortun rosyjskich oligarchów, a zwłaszcza tych, namaszczonych wcześniej przez prezydenta Jelcyna.

Władimir Putin okazał się również osobą dobrze znającą wartość i realne znaczenie surowców energetycznych dla Rosji. Jest on autorem pracy doktorskiej pt. *Planowanie strategiczne reprodukcji bazy mineralno-surowcowej w warunkach formowania stosunków rynkowych*.

Pracę doktorską Putin obronił w Petersburskim Instytucie Górnictwa w 1997 roku. Oprócz tego Władimir Putin opublikował résumé swojej pracy doktorskiej w „Notatkach Instytutu Górnictwa” w 1999 roku, pt. *Zasoby mineralno-surowcowe w strategii rozwoju rosyjskiej gospodarki*⁶.

W swoim artykule Putin udowadnia, że surowce naturalne, jakie posiada Rosja, nie tylko zapewniają rozwój ekonomiczny kraju, ale są również gwarancją stabilności międzynarodowej pozycji Federacji Rosyjskiej. Rolą państwa powinno być ustalanie priorytetów w przemyśle wydobywczym ropy naftowej, jak również kontrola wydobycia, przetwórstwa i sprzedaży produktów ropopochodnych⁷.

⁵ A. Shcherbakova, *Bank Menatep St. Petersburg's Fortunes Rise And Crises*, „St. Petersburg Times”, 06.07.1999.

⁶ В. Путин, *Минерально-сырьевые ресурсы в стратегии развития экономики*, СПб., 01.1999, (Записки/Горн.ин-т), s. 1.

⁷ Ibidem, s. 2.

Na początku 2004 roku Władimir Putin praktycznie pozbył się wszystkich współpracowników w swojej kancelarii i w rządzie Federacji Rosyjskiej, których zastał bądź musiał przyjąć w 1999 roku od schodzącego ze sceny politycznej, schorowanego Borysa Jelcyna.

Skład personalny kancelarii prezydenta, jak i rządu FR od 2004 roku stanowią wyłącznie osoby, z którymi Putin pracował wcześniej w KGB bądź w petersburskim merostwie.

14 marca 2004 roku Władimir Putin ponownie został wybrany prezydentem Federacji Rosyjskiej. Wygrał on już w pierwszej turze, miażdżąc dosłownie swoich przeciwników.

Putin uzyskał 71% poparcie przy 64% frekwencji wyborczej. Na jego kandydaturę oddało swój głos ponad 49 mln Rosjan.

Tak silne poparcie rosyjskiego społeczeństwa pozwoliło Putinowi sprawować swoją władzę w sposób wręcz absolutny.

Michaił Chodorkowski finansował partie liberalne: Sojusz Sił Prawicowych (SPS), Jabłoko Grigorija Jawlińskiego oraz komunistów, będące w opozycji do ekipy urzędującego na Kremlu Władimira Putina. Założył on także fundusz o nazwie „Otwarta Rosja”.

Prowadzona przez niego ożywiona działalność polityczna, dla której nie szczędził zarobionych pieniędzy, była dla rządzącej na Kremlu ekipy sygnałem, że Chodorkowski rozpoczął realizację nowego projektu: zamierza on za kilka lat stanąć do walki o fotel prezydenta Federacji Rosyjskiej.

Chodorkowski publicznie krytykował Władimira Putina za brak zgody Kremla na budowę prywatnych naftociągów na terenie Rosji.

Krytyka ta miała swoją przyczynę: przejmując kolejne firmy wydobywcze, Jukos znalazł się w swoistym ślepych „zaułku technologicznym” – mógł zwiększać wydobycie, jednak pojawił się problem braku wystarczającej mocy transportowej dla przesyłu i eksportu ropy⁸. Wbrew woli Kremla Jukos miał opracowane projekty budowy prywatnych ropociągów, dostarczających ropę naftową do rosyjskich portów, jak również do granicy z Chinami. Michaił Chodorkowski, nie zważając na twarde stanowisko Kremla, nieakceptujące realizacji żadnych prywatnych projektów, forsował swoją koncepcję budowy ropociągów przez Jukos. Takimi działaniami tylko przyspieszał moment wyeliminowania siebie samego z działalności biznesowej na terenie Rosji.

W rosyjskiej Dumie zupełnie dobrze funkcjonowało lobby paliwowe, które reprezentowało nie tylko interesy Jukosu, ale też innych, największych kompanii naftowych. Było to najsilniejsze, bardzo skuteczne lobby. Jednym z sukcesów tego lobby było przeforsowanie nowej ustawy podatkowej nie w wersji zaproponowanej przez Kreml, ale z poprawkami korzystnymi dla oligarchów.

⁸ W. Konończuk, *Sprawa Jukosu: przyczyny i konsekwencje*, „Prace OSW/CES Studies”, Warszawa, sierpień 2006, s. 7.

Chodorkowski nie krył się ze swoją hojnością, ogłaszając publicznie, że przekazał wielomilionowe sumy dolarów USA na kampanie wyborcze dla SPS i Jabłoka przed wyborami do Dumy w 2003 roku i przed wyborami prezydenckimi trzy miesiące później.

Fakt finansowania partii politycznych przez Chodorkowskiego skrytykował publicznie prezydent Putin w swoim corocznym posłaniu do Zgromadzenia Narodowego 16 maja 2003 roku, mówiąc:

Chciałbym podziękować także za aktywną współpracę z wszystkimi klubami poselskimi. Jednocześnie zwracam uwagę, że niektóre fakty z życia politycznego naszego społeczeństwa wzbudzają moje głębokie zaniepokojenie. Przed wszystkim mechanizmy finansowania działalności partii politycznych pozostają dla wyborców, póki co, skrywaną tajemnicą. Rynek przedwyborczych i innych politycznych technologii w znacznym stopniu stanowi dzisiaj jeden z ciemnych sektorów ekonomii. Mam nadzieję, że w najbliższym czasie nasza, wspólna z Państwem, praca zabezpieczy przejrzystość życia partii politycznych, da ludziom dostęp do większej i obiektywnej informacji, czego następstwem będzie – więcej szans na dokonanie prawidłowego wyboru. Brak przejrzystości operacji finansowych na scenie politycznej często idzie w parze z niepoczytalnością pozycji ideologicznych, a czasami, mówiąc bezpośrednio, określoną polityczną nieszczerością. Wyjaśnię, co mianowicie mam na uwadze: czasami posłowie nazywający się liberałami i zwolennikami nowoczesnych teorii w ekonomii, w praktyce głosują za przyjęciem ustaw niszczących budżet państwa. I oni dokładnie wiedzą, co robią. A ci, którzy nie wstydzą się publicznie nazywać przedsiębiorców nie inaczej jak „grabiężcy” czy też „krwiopijcy”, w rzeczywistości beczelnie lobbują na rzecz wielkich przedsiębiorstw.

W czerwcu 2003 roku konflikt pomiędzy rządem Federacji Rosyjskiej a Dumą Państwową o poprawki do ustawy budżetowej osiągnął swoje apogeum. Przegrana ekipy Kremla w starciu z silnym lobby paliwowym, inspirowanym przez Chodorkowskiego, bardzo przybliżyła decyzję o przyspieszeniu działań zmierzających do wyeliminowania Chodorkowskiego z życia politycznego i biznesu.

We wrześniu 2003 roku Chodorkowski kupił gazetę „Moskiewskie Nowości” i jako wydawca chętnie zatrudniał dziennikarzy krytycznie piszących o urzędującym prezydencie Federacji Rosyjskiej – Władimirze Putinie.

3. Powody aresztowania Michaiła Chodorkowskiego

3.1. Pierwszy powód aresztowania: działalność polityczna

Problemy Jukosu z rosyjskim wymiarem sprawiedliwości zaczęły się latem 2003 roku. 2 lipca został aresztowany Platon Lebiediew – Prezes grupy Me-

natep i biznesowy partner Michaiła Chodorkowskiego. Zarzucono mu za-
właszczenie mienia państwowego drogą oszustwa.

Konkretnie chodziło o prywatyzację zakładów nawozów sztucznych AO
Apatyt w 1994 r.

Lebiediew został oskarżony, pomimo tego że rok wcześniej Menatep
i Rosyjski Fundusz Majątku Federalnego (RFFI) zawarły porozumienie, na
mocy którego Menatep dopłacił za pakiet akcji AO „Apatyt” 15 mln dola-
rów.

Porozumienie to zostało zawarte za wiedzą i z potwierdzeniem Moskiew-
skiego Sądu Arbitrażowego, a w treści porozumienia znalazły się zapisy, że
roszczenia skarbu państwa zostały zaspokojone i w przyszłości państwo nie
będzie się domagać od Menatepu żadnych dodatkowych dopłat.

W środowisku rosyjskich biznesmenów uważano wówczas, że aresztowa-
nie Lebiediewa to sygnał dla Chodorkowskiego, aby przestał dalej angażo-
wać się w działalność polityczną.

Doradcy zalecali wówczas Chodorkowskiemu, aby dla własnego bezpie-
czeństwa wyjechał z Rosji.

W lipcu 2003 roku w wywiadzie udzielonym gazecie „Delowoje Prikamje”
Chodorkowski, na pytanie czy znany był mu fakt o zawiązaniu kilka miesięcy
wcześniej specjalnej grupy śledczej, której zadaniem była kontrola działalno-
ści biznesowej jego i firmy Jukos, powiedział:

*Tak, wiedziałem o tym, że prokuratura razem z Federalną Służbą Bezpieczeń-
stwa formują specjalną grupę w mojej sprawie. W tej sytuacji mogło być kilka
rozwiązań: albo wyjeżdżamy z kraju, albo przygotowujemy się do tego, że draka
może być duża, włączając aresztowania i więzienie. Moi koledzy postanowili wy-
kazać się obywatelską postawą: nie mamy prawa się chować i nie będziemy się
chować, a będziemy się bić⁹.*

25 października 2003 r. w Nowosybirsku miało miejsce aresztowanie Cho-
dorkowskiego przez uzbrojonych agentów FSB. Chodorkowski został prze-
wieziony do Moskwy, gdzie prokuratura przedstawiła mu zarzuty utworzenia
zorganizowanej grupy przestępczej, której celem było zawładnięcie drogą
oszustw akcji wielu rosyjskich przedsiębiorstw w okresie prywatyzacji. Posta-
wiono mu także zarzut uchylania się od płacenia podatków.

Tuż przed aresztowaniem wartość kompanii naftowej Jukos wyceniana
była na poziomie ok. 40 mld USD, a notowania akcji na giełdzie w Moskwie
osiągnęły swój szczyt: 19 USD za akcję.

Sąd odrzucił wniosek obrony Chodorkowskiego o zwolnienie podejrzanego
za kaucją w wysokości 2 mln USD.

Decyzją Sądu Chodorkowski, podobnie jak i jego najbliższy współpracow-
nik i partner biznesowy Platon Lebiediew, pozostali w areszcie do czasu roz-
poczęcia procesu.

⁹ А. НИКИТИН, *Атака на Юкос – версия Ходорковского*, „Деловое Прикамье” 29.07.2003.

W sprawie aresztowania Michaiła Chodorkowskiego zabrał głos nawet prezydent USA George Bush, mówiąc:

Mamy wrażenie, a tak przynajmniej sądzą pracownicy mojej administracji, że jego (Chodorkowskiego) uznano za winnego, zanim sąd wydał wyrok.

W maju 2005 roku Sąd w Moskwie uznał Chodorkowskiego winnym popełnienia sześciu przestępstw według rosyjskiego kodeksu karnego¹⁰.

Michaił Chodorkowski ostatecznie został skazany na karę 8 lat pozbawienia wolności.

W lutym 2007 roku Chodorkowskiemu zostały przedstawione kolejne zarzuty karne.

W chwili obecnej odbywa on karę więzienia w kolonii karnej w pobliżu Krasnokamieńska, niedaleko Czity.

3.2. Drugi powód aresztowania: wybory parlamentarne i prezydenckie

Aresztowanie Chodorkowskiego zbiegło się również, nie przypadkowo, z przygotowaniem ekipy Władimira Putina do wyborów parlamentarnych w grudniu 2003 roku i prezydenckich, wiosną 2004 roku. Pokaz bezkompromisowej walki Kremla z układem „oligarchicznym” został bardzo pozytywnie odebrany przez szerokie kręgi społeczeństwa rosyjskiego.

Michaił Chodorkowski, twórca banku Menatep, w którym setki tysięcy Rosjan ulokowało oszczędności swojego życia i w wyniku krachu w 1998 roku straciło nadzieję na odzyskanie jakichkolwiek pieniędzy, był idealnym kandydatem, z którym należało się pokazowo rozprawić.

3.3. Trzeci powód aresztowania: odzyskanie Jukosu dla kremlowskiej ekipy

Zanim jeszcze Sieczin stanął na czele Rosniefti, po aresztowaniu Chodorkowskiego, stało się jasnym, że współwłaściciele koncernu Jukos nie byli jedynym celem dochodzeń rosyjskiej prokuratury i Federalnej Służby Podatkowej.

Wielu oligarchów obawiało się, że wkrótce podzieli los Chodorkowskiego, ponieważ ich droga do dóbr materialnych i wielkich pieniędzy prowadziła tą samą ścieżką co droga Chodorkowskiego.

Federalna Służba Bezpieczeństwa nie kontynuowała jednak dalszych zatrzymań innych biznesmenów, stojących na czele potężnych, prywatnych rosyjskich korporacji.

Podporządkowane Kremlowi stacje telewizyjne nie kontynuowały też barwnych relacji z kolegami, efektownych aresztowań oligarchów.

¹⁰ http://www.news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/hi/russian/business/newsid_7061000/7061453.stm, 25.10.2007.

Bogata nowa Rosja odetchnęła z ulgą.

O co zatem chodziło z tym bezprecedensowym aresztowaniem najbogatszego obywatela Federacji Rosyjskiej?

Cała historia z Jukosem ma też i inną przyczynę. Po dojściu Władimira Putina do władzy, na Kremlu zrodziła się idea renacjonalizacji rosyjskiego przemysłu paliwowego i utworzenia największej firmy paliwowej na bazie państwowej kompanii naftowej Rosneft.

Dla kremlowskiej ekipy ważniejsze od osadzenia Chodorkowskiego w areszcie, a potem w kolonii karnej było „odzyskanie” Jukosu. Na stanowisko prezesa Rady Dyrektorów Rosnefti 24 lipca 2004 roku został powołany aktualny wiceszef Administracji Prezydenta FR, były oficer KGB, Igor Siczin.

Właśnie dzisiejszemu prezesowi Rady Dyrektorów Rosnefti przypisuje się autorstwo całej intrygi, która doprowadziła prywatną firmę Jukos do bankructwa, a głównym beneficjentem jej aktywów została państwowa firma Rosneft.

Aresztowanie prezesa kompanii Jukos zbiegło się w czasie z rozpoczęciem rozmów przez właścicieli i zarządzających Jukosem z zarządami amerykańskich korporacji naftowych: Chevron Texaco i ExxonMobil. Tematem rozmów było dopracowanie szczegółów pozwalających na odsprzedaż pakietu kontrolnego Jukosu amerykańskim korporacjom¹¹.

Aresztowanie Chodorkowskiego i zamieszanie wokół Jukosu w zamierzeniu rządu FR miały dać sygnał zagranicznym korporacjom naftowym, że bez zgody Kremla żadna międzynarodowa firma nie będzie miała dostępu do rosyjskich surowców energetycznych.

Przed wyborami prezydenckimi w 2004 roku ekipa Władimira Putina dokonała jeszcze jednego spektakularnego zwrotu, będącego jasnym sygnałem, że deklaracje o swobodnym dostępie kapitału zagranicznego do rosyjskich złóż surowców energetycznych, z okresu wczesnej prezydentury Władimira Putina, zostały poddane radykalnej rewizji.

W styczniu 2004 roku rząd Federacji Rosyjskiej zakomunikował, że planuje uzyskać ok. 1 mld dolarów USA w przygotowywanym przetargu na wydanie licencji na poszukiwania i eksploatację jednego z trzech pól projektu „Sachalin-3”.

Informacja ta była zaskakująca, ponieważ przetarg na poszukiwania i wydobycie ropy naftowej w ramach projektu „Sachalin-3” został przeprowadzony i rozstrzygnięty w 1993 roku. Trzy kompanie: rosyjski Rosneft i dwie amerykańskie firmy ExxonMobil oraz Chevron Texaco otrzymały wówczas zgodę ekipy Borysa Jelcyna¹².

¹¹ D. Black, *Kremlin Threat to U.S. – Yukos Deal*, „The Guardian”, 04.08.2003.

¹² M. Олкотт, *op.cit.*, s. 4.

4. Upadek i bankructwo Jukosu

W maju 2004 roku Federalny Urząd Podatkowy przedstawił zarządowi Jukosu pierwsze żądanie spłaty zaległych zobowiązań podatkowych.

„Jak pokazuje tabela 1, rosyjskie kompanie naftowe nie płaciły podatku dochodowego w wielkości ustawowej, umiejętnie omijając przepisy i wykorzystując wewnętrzne ulgi podatkowe, dające możliwość przeznaczania do 50% dochodu na inwestycje. Oskarżony o nadużycia podatkowe Jukos, w porównaniu z innymi dużymi kompaniami naftowymi, płacił jedne z najwyższych podatków. Szczególnie sugestywnie wypada porównanie wysokości opodatkowania Jukosu i Sibniefti”¹³.

Tabela 1. Stawka podatku dochodowego CIT i efektywność opodatkowania niektórych firm¹⁴.

lp	Nazwa firmy	1999	2000	2001	2002	2003
1	Łukoil	15%	32%	31%	29%	22%
2	Sibnieft	3%	10%	15%	12%	7%
3	Jukos	25%	33%	18%	20%	19%
	Oficjalna stawka podatkowa	35%	35%	35%	24%	24%

Pierwszą ofiarą zobowiązań podatkowych Jukosu wobec skarbu państwa stała się spółka-córka Jugansknieftegaz, jedno z największych rosyjskich przedsiębiorstw wydobywania ropy naftowej. Przeprowadzony w końcu 2004 roku przetarg na zakup Jugansknieftegazu wygrała nikomu nieznana spółka Bajkalfinansgrup. Kilka tygodni po zakupie akcji Jugansknieftegazu spółka ta została kupiona przez Rosnieft.

Wkrótce stało się oczywiste, że skala rozszczeń podatkowych wobec Jukosu z każdym dniem staje się coraz większa i jedynym sposobem uiszczenia zobowiązań wobec skarbu państwa i innych wierzycieli będzie przeprowadzenie procedury upadłości kompanii.

Likwidację Jukosu poprzez upadłość rozpoczęto w marcu 2006 roku, po wniosku zagranicznych wierzycieli firmy – konsorcjum banków – o uznanie przez moskiewski Sąd Arbitrażowy dłużnika za upadłego. Dług Jukosu wobec zagranicznych wierzycieli wykupiła wkrótce Rosnieft, stając się w ten sposób głównym decydem dalszych losów Jukosu.

Za sprawą Rosniefti w Jukosie pojawił się zarządca komisaryczny w osobie Eduarda Rebguna.

W czerwcu 2006 roku ze stanowiska Prezesa Zarządu kompanii Jukos zrezygnował Steven Theede. Theede pracował w Jukosie od roku 2003, wcześ-

¹³ W. Kopończuk, *op.cit.*, s. 11.

¹⁴ М. Олкотт, *op.cit.*, s. 18.

niej był on prezesem ds. poszukiwań i wydobycia ropy naftowej w Europie amerykańskiej kompanii ConocoPhillips¹⁵.

W sierpniu 2006 roku Sąd ogłosił upadłość Jukosu.

Eduard Rebgun potrzebował tylko 15-tu miesięcy, aby całkowicie zlikwidować największą rosyjską kompanię naftową i jedną z największych prywatnych korporacji naftowych na świecie. Czas wyjątkowo sprzyjał zarządcy w procesie wyprzedazy majątku upadłego. Zwykle procesy likwidacji średnich firm, o majątku wielokrotnie mniejszym od aktywów Jukosu, z zasady ciągną się latami.

Podział aktywów największego rosyjskiego koncernu naftowego odbył się bez żadnych niespodzianek. Cały majątek Jukosu został przejęty przez rosyjską państwową kompanię naftową Rosnieft¹⁶.

Dzięki nowym aktywom, przejętym po bankrucie, Rosnieft pięciokrotnie zwiększył wydobycie ropy naftowej i produkcję wyrobów ropopochodnych.

Na przeprowadzenie wykupu aktywów Jukosu zarząd Rosniefti zaciągnął w zachodnich bankach pożyczki w gigantycznej kwocie ok. 22 mld USD.

12 listopada 2007 roku Sąd Arbitrażowy w Moskwie swoim postanowieniem zakończył postępowanie upadłościowe w Jukosie i nakazał likwidację przedsiębiorstwa.

Od decyzji Sądu moskiewskiego odwoływać się będą jeszcze zagraniczni akcjonariusze i partnerzy biznesowi Jukosu.

31 października 2007 Sąd w Holandii uznał za nieprawomocne wszystkie decyzje i postanowienia przyjęte w Rosji wobec zagranicznych aktywów Jukosu, a w szczególności firmy Jukos Finance, zarejestrowanej w Holandii.

Do spraw Jukosu jeszcze przez kilka najbliższych lat powracać będą sądy różnych państw¹⁷. O sprawie Jukosu dyskutować będą też politycy, ale coraz ciszej. Za kilka lat świat zapomni o fenomenie Michaiła Chodorkowskiego i dziele jego życia – firmie Jukos, która przez kilka lat swego istnienia zdołała być jedną z największych prywatnych korporacji naftowych dzisiejszego świata.

Bezkarność bogatych zawsze była w Rosji widoczna i zawsze wzbudzała rozdrażnienie wielu grup społecznych, szczególnie tych najniżej usytuowanych materialnie, stanowiących zdecydowaną większość dzisiejszego społeczeństwa rosyjskiego.

Rosyjscy oligarchowie, ikony zmian gospodarczych w postradzieckiej Rosji, nigdy nie cieszyli się poparciem szerokich mas społecznych. Ich stan majątkowy i sposób obnoszenia się z własnym bogactwem wzbudzał co najmniej

¹⁵ *Ребгун уволит менеджмент Yukos Finance*, Lenta.ru, 08.08.2006.

¹⁶ Н. Пусенкова, *Роснефть как зеркало русской эволюции*, „Pro et Contra”, Moskwa 2006.

¹⁷ http://www.news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/hi/russian/russia/newsid_6961000/6961240.stm, 23.08.2007.

niechęć milionów zwykłych obywateli Rosji, zmagających się z niedostatkiem dnia codziennego. Bez względu na to po czyjej stronie leży racja i prawda, jakie prawa i swobody obywatelskie gwarantuje każdemu obywatelowi konstytucja, w sporze oligarchy z rządem społeczne poparcie mieć będzie ten ostatni.

Spektakularne aresztowanie Michaiła Chodorkowskiego wzbudziło falę krytyki i protestów wobec poczynań władzy wśród elit intelektualnych i politycznych Rosji, ale rosyjskie społeczeństwo nie wyszło na ulice, by stanąć w obronie Michaiła Chodorkowskiego.

Zarówno Chodorkowski, jak i Bierzowski czy też Gusiński nie byli warci ofiary walki, bo w społecznym odczuciu obywateli Rosji bogactwa mineralne ich wielkiego państwa należą nie do jednego przedsiębiorstwa czy też konkretnego człowieka, ale są własnością wszystkich obywateli.

Oligarchowie rosyjscy nie zrobili też niczego, co mogłoby pozwolić zmienić stosunek społeczeństwa do nich samych. W czasie kiedy oddalona o tysiące kilometrów od Moskwy prowincja Czukotka boryka się z podstawowymi problemami zaopatrzenia w żywność, kiedy w mieszkaniach na Syberii zimą zamarza woda, bo nie działa lokalna elektrociepłownia, gubernator Czukotki kupuje klub piłkarski w Wielkiej Brytanii i ściąga najdroższych piłkarzy na świecie, aby za pieniądze ze sprzedaży rosyjskiej ropy grali dla kibiców Chelsea Londyn.

Temu podobne zachowania oligarchów sprawiają, że rosyjskie społeczeństwo milcząco daje władzy zgodę na budowę „demokratycznego autorytaryzmu”.

Dzisiejsze życie polityczne i gospodarcze Federacji Rosyjskiej toczy się według scenariusza zrealizowanego przez Władimira Putina:

- Krytycznie nastawieni do rządzącej na Kremlu ekipy oligarchowie wyjechali z Rosji, a ci, którzy nie chcieli wyjechać, odsiadują wieloletnie kary pozbawienia wolności.
- Państwo prowadzi proces renacjonalizacji przemysłu energetycznego. Państwowa kompania naftowa Rosneft przejęła wszystkie aktywa Jukosu, doprowadzonego do bankructwa w wyniku roszczeń finansowych Federalnej Służby Podatkowej.
- Wybory do Dumy Państwowej w 2007 roku wygrała partia Władimira Putina „Jedinaja Rossija”, zdobywając w rosyjskiej Dumie 300 mandatów, co stanowi 2/3 wszystkich głosów. „Jedinaja Rossija” może rządzić samodzielnie.

W ciągu minionych 8 lat Władimir Putin skutecznie osłabił realne centra władzy: Sąd Najwyższy, środki masowej informacji, partie polityczne czy też instytucję społeczeństwa obywatelskiego. Brak tych mechanizmów, niezbędnych dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego, może już niedługo „pożreć” samego Władimira Putina.

Czy nowy prezydent Federacji Rosyjskiej będzie kontynuatorem polityki Władimira Putina, czy zechce sprawować swój urząd według przygotowanego dzisiaj przez Putina scenariusza?

Pozycja prezydenta w Rosji, przy braku innych centrów władzy, to władza wręcz absolutna.

Czy wyznaczony przez Władimira Putina następca – Dimitrij Miedwiediew – będzie tylko figurantem, pozwalającym Putinowi dalej rządzić Rosją, ale już z tylnego siedzenia, czy też Miedwiediew odważy się sięgnąć po atrybuty władzy prezydenta?

Biorąc pod uwagę rosyjską przeszłość, taki wariant przyszłych wydarzeń jest możliwy.

To przecież wyznaczony przez Jelcyna Putin niejednokrotnie publicznie krytykował swego byłego prezydenta za doprowadzenie państwa do ruiny. Z kolei Jelcyn napadał wręcz na Gorbaczowa, a Chruszczow bezkrytycznie rozprawił się ze Stalinem itd.

Rosję czekają niedługo „ciekawe czasy”, a wybory parlamentarne w 2007 roku niczego jeszcze nie zmieniły.